

LES VIDES PARAL·LELES PER CARLES RIBA

PER

FRANCESCA MESTRE

Universitat de Barcelona

Quan vaig pensar en preparar alguna aportació a aquestes Jornades se'm va acudir, jo que treballo i estudio els prosistes grecs, especialment els d'època imperial romana, entre ells, Plutarc, és clar, se'm va acudir, deia, que potser ja era hora que algú digués alguna cosa sobre aquesta mena de tresor insospitat que tenim a les nostres biblioteques que és la traducció, íntegra —que no és poca cosa—, de les *Vides Paral.leles* de Plutarc feta pel gran Carles Riba¹.

Sol causar estranyesa, en alguns casos, estupor i sorpresa, en d'altres, fins i tot remarques irades, el fet que Riba esmercés tantes energies com les que fan falta, sens dubte, per emprendre una llarga i, potser també, poc brillant, tasca com és la de dedicar-se a la traducció de l'obra plutarquiana. Energies i temps: des que al 1926 van aparèixer els dos primers volums —*Vida de Teseu i de Ròmul*, el primer, *Vida de Soló i de Temístocles*, el segon—, fins al 1946 en què aparegué el darrer —*Vida de Galba*, sense paral.lel aquesta—, Riba va anar treient any rera any, amb algunes interrupcions —del 38 al 41 i del 43 al 45, per raons evidents de dificultats de l'època— els 15 volums que formen la col.lecció sencera de les *Vides* de Plutarc. Vint anys, doncs, de la vida del propi Riba foren ocupats per aquesta feina. Alhora que, com tothom sap, anava produint el bo i millor de la seva poesia personal, anava assajant-se en la traducció en vers d'obres fonamentals del món grec antic —Homer, Èsquil, Sòfocles—, traduïa poetes alemanys com Hölderlin i Rilke, neo-grecs com Kavafis i feia de professor, tant a l'Escola de Bibliotecàries, a la Universitat, com a la Fundació Bernat Metge.

Dins aquest conjunt d'ocupacions, però, tot sembla lligar i donar la

¹ Plutarc, *Vides Paral.leles*, text i traducció per Carles Riba, 15 vols, Barcelona (Fundació Bernat Metge) 1926-46.

imatge d'un home de lletres del seu temps, sabent combinar perfectament les seves ocupacions i, sovint inter-relacionar-les: molta de la poesia de Riba té un rera-fons clàssic, sigui pel tema, per la comparació, per la metàfora; el seu mestratge sabia combinar perfectament aquesta idea de cultura actual on una part important és l'acostament als antics, fins i tot les traduccions d'altres poetes contemporanis estaven abocades a aquesta idea totalitzadora. Tot lliga, doncs, llevat d'aquesta ocupació en l'obra de Plutarc; potser no tant perquè es cregui que Plutarc no valgui la pena —que també es creu—, al cap i a la fi Riba també “s'entretingué” a traduir els *Memorabilia* i les obres socràtiques menors de Xenofont —els detractors de Plutarc també ho haurien de ser de Xenofont—, sinó perquè l'empresa plutarquiàna no fou una empresa menor i puntual com les de Xenofont, sinó que ocupà, com deia, els vint anys potser més productius de la seva vida, productius, és clar, en els altres aspectes que hem esmentat, de més categoria intel·lectual i creativa.

Ja hauran notat que miro d'exposar aquest fet sorprenent, d'imaginar-nos el gran Carles Riba que coneixem, dedicant una part important del seu temps a l'obra de Plutarc, d'una manera com si fos en estil indirecte. La raó n'és la següent: en atansar-me al tema, m'he adonat que allò que més ha preocupat del Riba traductor de Plutarc, contràriament al Riba traductor de l'*Odissea*, per exemple, no és tant el valor filològic o literari d'aquestes traduccions, sinó més aviat intentar donar una resposta al perquè es produí un fet tan inaudit com aquest, és a dir, per què Riba va dedicar una part important de la seva vida intel·lectual a traduir Plutarc. I finalment, això és també el que més m'ha interessat a mi a l'hora de dir-los alguna cosa avui sobre aquestes traduccions, perquè, resoludament, crec que és força més interessant contestar-se aquesta pregunta que no mirar de qualificar l'obra filològica i de traductor de Riba en aquests textos en concret.

He trobat, entre d'altres, dues respostes possibles a aquesta pregunta que, l'una més moderada que l'altra, mostren clarament aquest efecte sorpresa i no només això, sinó que mirar d'explicar per què Riba va traduir Plutarc sembla conduir indefectiblement a qüestions extra-literàries, siguin polítiques, en algun cas, siguin personals en altres.

Per a Eduard Valentí, per exemple, que Riba endegués la traducció de les *Vides* és una manera d'"atacar els clàssics a nivell professional... de biaix", la qual cosa, segeuix dient Valentí, és mostra del "seu pudor i honradesa intel·lectual". Tanmateix, quan aquest biaix es prolonga durant vint anys, durant els quals potser el pudor ja no havia de ser tan gran i l'honradesa no havia de passar per resignar-se a obres menors, fa que Valentí afegeixi:

...era una obra ingent... Riba hi esmerçà vint anys de la seva vida. Anava a dir que els malversà, però potser l'expressió seria injusta. El més probable és que el seu exacerbat sentit de responsabilitat li imposava una demora pels encontorns i suburbis de la literatura grega...²

Per a Valentí, doncs, l'explicació resideix en el fet que a Riba tampoc no li queien els anells per dedicar-se als "suburbis" de la literatura grega sobretot pel gran sentit de responsabilitat que tenia. De quina responsabilitat parla? El mateix Riba, a la dedicatòria a Cambó del primer volum de les *Vides* ve a dir, més o menys, que aquesta feina, donat els temps que corren, és més un deure que una joia³. Responsabilitat, deure. Després en parlarem.

La segona resposta, més abrandada i, si es vol, més concreta, és la de Gabriel Ferrater. A part d'anomenar la Fundació Bernat Metge "una petita i miserable editorialeta", i Plutarc "un escriptor de quart ordre", diu sobretot això: "el fet que Riba, un home que havia de traduir Sòfocles, que havia de traduir Eurípides, que havia de traduir Píndar, que el senyor Cambó el fes perdre deu anys de la seva vida traduint Plutarc, és absolutament grotesc"⁴. Es tracta, doncs, més que d'una responsabilitat, d'un deure en l'altre sentit: l'hi obligaven.

Segurament tenen raó, l'un i l'altre.

Si ens atensem a l'obra, però, veurem que de la ploma de Riba, en la introducció general, en les notes, en la mateixa traducció, mai no va sortir res, ni a favor ni en contra, a propòsit d'aquella seva tasca, llevat, com deia, de la insinuació que es pot desprendre de la dedicatòria a Cambó i algun altre detall que ara comentaré.

Dels quinze volums de *Vides de Plutarc* de la Fundació Bernat Metge només el primer porta una introducció, els altres catorze, després d'una petita nota sobre els problemes textuais i la procedència dels manuscrits, entren directament en matèria: és a dir, passen sense més a Plutarc. Les notes són totes absolutament tècniques, explicatives del propi text, amb abundants referències a llocs paral·lels, tant de la literatura grega com de la llatina, feina estricta de filòleg, neutra, sense cap implicació del propi Riba. La introduc-

² E. Valentí, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona 1973, pàgs. 72-73.

³ La dedicatòria diu així: "Aquesta versió catalana de les 'Vides Paral·leles' és dedicada a: Francesc Cambó / en esperança / que per ell / seran un dia realitat / les altres aspiracions / que presidint el treball / del gosat traductor / n'han fet / en temps de dany i de vergonya / més encara que una joia / un deure.

⁴ G. Ferrater, *La poesia de Carles Riba*, Barcelona 1979, pàg. 109 (recollint una conferència de l'abril del 1966).

ció al primer volum si fa no fa el mateix: res que ens indiqui, per boca del propi Riba, el significat d'aquell deure al qual feia al·lusió en la dedicatòria i que sembla ésser reprès tant per Valentí com per Ferrater.

Només hi ha tres petits detalls en aquesta introducció que, potser filant molt prim, ens indiquen que l'autor n'és Carles Riba i no qualsevol altre filòleg, català, alemany o el que sigui.

En primer lloc, alguna al·lusió a la problemàtica diem-ne patriòtica de Plutarc. Com vostès saben, i per dir-ho de pressa, Plutarc era un grec de Que-rona que li va tocar de viure sota la dominació romana, amb la qual cooperà ocupant càrrecs de responsabilitat de l'imperi. Doncs bé, Riba, justificant i explicant el valor de les *Vides Paral·leles* de Plutarc en el seu propi temps diu que varen servir “de testimoni de la passada grandesa del seu país” i afegeix: “Confrontant a un romà il·lustre un grec de valor igual, sabé fondre en una sola vibració dramàtica i en una sola lliçó moral la seva admiració per Roma i el seu sincer patriotisme grec”⁵. En parlar de Filopemen, que li serveix d'exemple, Riba l'anomena “el darrer heroi de la llibertat hel·lènica” i explica com Plutarc en fa una semblança tal que s'entén clarament que “havia cregut que, baldament el destí de Grècia fos de sucumbir a Roma, un patriota havia de fer tot el possible per retardar l'hora fatal”⁶. En aquest passatge de la introducció on es diuen aquestes coses, hi ha una nota⁷: una mostra del cert paral·lelisme amb el seu temps que Riba, a l'hora de parlar del patriotisme grec sota la dominació romana, no es pot estar de fer. La nota cita un article de Rucabado aparegut a la *Veu de Catalunya* l'any 25, on l'autor fa una “commovedora superació cristiana” de la frase que servia per definir Filopemen, i afegeix, a la nota: “Ens consta que l'autor català no tenia present la frase de Filopemen: —explicació de la frase— la consciència del que és l'imperatiu de la personalitat nacional per sobre dels destins històrics, del que és la llibertat, allò que, per dir-ho amb Wordsworth, ‘no pot ésser donat per tots els poders de la terra i del cel’, i que per tant —afegeix Riba explicant Wordsworth—no pot ésser cedit”, per acabar la nota explicant allò de la superació cristiana de Rucabado: “en el nostre compatrici es sublima en ‘set de justícia’; però el concepte bàsic és, a dos mil anys de distància, el mateix”.

⁵ Plutarc, *Vides Paral·leles*, vol. I, Barcelona (FBM) 1926, pàg. xx.

⁶ *ibidem*.

⁷ Cf. n. 3.

Com es pot observar, cap d'aquestes remarques és estrictament necessària per a la comprensió de la situació política de Plutarc. Fins i tot el fet de parlar del seu patriotisme hel·lènic no seria, avui, admès per definir la postura del grecs davant la dominació romana. Caldria parlar potser de la complicació política i cultural que significa allò que s'anomena el món greco-romà que és el de Plutarc, però en cap cas mesurar-ho amb els paràmetres del que en temps de Riba s'entenia per nacionalisme o per patriotisme. D'altra banda, el paral·lel amb la "superació cristiana" que suposen les paraules de Rucabado a la *Veu de Catalunya* només es comprèn si ens situem en el context de l'any 26, amb totes les frustracions que la Restauració, primer, i la dictadura de Primo de Rivera, després, van dur al sentiment nacionalista català, al fenomen del catalanisme, en definitiva.

El segon detall que vull remarcar d'aquesta introducció fa referència a les llengües. Riba, en explicar succintament la biografia de Plutarc, després de palesar que els seus contactes amb el poder de Roma sovintejaren, que tenia allà relacions importants i que hi era conegut i apreciat, nota que, malgrat tot això Plutarc no sabia llatí, almenys no el parlava. Cosa, per altra banda, gens excepcional i que connecta amb allò que dèiem del món grec-romà que es caracteritza sobretot pel fet que la cultura grega domina en totes les esferes, molt especialment la de l'educació de tots els joves de l'imperi, romans inclosos i, per tant, la llengua grega esdevé no només una llengua franca amb la qual entendre's arreu sinó també la llengua principal de cultura. No és gens estrany doncs que els romans parlessin i llegissin grec sense problemes i, per la mateixa raó, tampoc no és gens estrany que els grecs no tinguessin la necessitat ni la dèria d'aprendre llatí, fins i tot els més directament vinculats amb els cercles de poder i de cultura romans, com Plutarc. Riba això ho sap prou bé, però no es pot estar de fer una remarca comparant aquest fenomen amb el que es produeix a casa seva, al seu temps i diu així, referint-se a Plutarc, és clar: "les seves múltiples ocupacions obligaren Plutarc a mantenir sempre envers la llengua dels dominadors una actitud que és avui més aviat habitual del dominador en front de l'idioma dels sotmesos: admirar-lo molt, sense acabar de saber-lo mai"⁸. Es tracta simplement de notar un fet paradoxal per comparació amb el que passava en el seu temps entre català i castellà, o potser també hi ha una certa ironia? És difícil de tenir-ne l'evidència car, com hem dit, aquesta introducció, malgrat aquests apunts, es manté en un estricte tecnicisme filològic.

⁸ *ibidem*, pàg. iv.

El darrer dels detalls està vinculat, no ja amb el moment històric de Riba, sinó més aviat amb la seva feina, les seves ocupacions habituals.

S'ha escrit molt sobre la tècnica de traducció de Carles Riba. Ell mateix n'ha deixat explicacions en els seus assajos i en els pròlegs a les diferents traduccions en vers o en prosa. Fins i tot distingeix clarament aquests dos aspectes del seu treball de traductor: la traducció en prosa i la traducció en vers que ell practicà amb les mateixes obres. Diu: "l'una [traducció en prosa] explica un contingut; i ben poca cosa seria pràcticament un poema si a través d'un honest trasllat no mantingués un mínim suficient del seu poder de produir efectes. Amb l'altra [la traducció en vers], però, el traductor aspira a presentar aquell mateix contingut sota una forma que substitueix la de l'original; que valgui per ella, anàloga en la seva economia, en el seu to, en el seu moviment i en la relació dels seus elements"⁹.

En canvi, la tasca de traducció de les *Vides* de Plutarc només li inspira aquest comentari: "el seu grec [el de Plutarc] arrossega molta impuresa, els traductors hi guanyen, que poden millorar-lo de roba"¹⁰. Lleu insinuació de Riba a allò que tan vehementment deia Ferrater a propòsit de Plutarc...

Sigui com sigui, Riba la va fer aquesta feina, del principi al final, a més. Per sentit del deure i de la responsabilitat, dèiem.

Seria estúpid amagar-se que en tota la història va jugar-hi un paper rellevant el Sr. Cambó, fundador, factòtum i mecenes de la Fundació Bernat Metge. Aquest home polifacètic i singular en el seu temps —per dir-ho ràpid, perquè si no seria molt llarg— havia estat a la política activa des de principis de segle i havia venut un projecte català a Espanya que, sens dubte no es corresponia amb els projectes autonomistes que, de forma vacil·lant i sovint poc unitària, s'anaven formant a Catalunya. Tanmateix aquesta no-correspondència no es va fer evident del tot fins que nacionalisme i interessos de classe no van topar frontalment. I quan això succeí, Cambó va opinar que el seu nacionalisme només consistiria en, per exemple, crear la Bernat Metge i donar feina a un bon nombre d'intel·lectuals catalans que, d'una manera o d'una altra, de la mateixa que Cambó o no, estaven disposats a posar la seva feina al servei del país.

La idea de Cambó era dotar Catalunya de tota una tradició cultural que li mancava, posar-la així al nivell de les que ell considerava cultures que

⁹ Pròleg a la traducció en vers de Sòfocles, vol. I, Barcelona (Curial) 1977.

¹⁰ Plutarc, *Vides Paraleles*, vol. I, Barcelona (FBM) 1926, pàg. xi.

s'havien fet grans: la francesa, per exemple, però també l'anglesa, l'alemanya, etc. L'atançament als clàssics de Grècia i de Roma fou una part del seu projecte, que connecta clarament amb l'esplet a Europa dels estudis de l'antiguitat al segle XIX. L'altra part del projecte, però, no està enfocada cap el mateix. Aquí és on entra Plutarc i les *Vides Paral·leles*.

Certament, totes aquestes cultures que s'havien fet grans havien comptat en moments àlgids del seu camí cap a la grandesa amb Plutarc i amb el "mirall de prínceps" que les *Vides* significaven: al Renaixement a França, als segles XVI i XVII a Anglaterra i Alemanya. Cambó volia ser el "príncep" català que s'emmirallava en Plutarc, per això en féu l'encàrrec al millor hel·lenista que tenia a l'abast. No pretenia dirigir els passos de Riba com a hel·lenista, sinó que el feia participar en la seva idea de projecte cultural català on ell, Cambó, jugava un paper preponderant. És a dir, Riba, traduint Plutarc per encàrrec de Cambó, només era l'home que sabia el grec suficient per fer-ho, l'instrument, l'intermediari, no el poeta, ni l'hel·lenista, ni l'intel·lectual, ni tan sols el professor.

El deure de Carles Riba fou, doncs, aquest: amb independència de si creia o no creia en el projecte de Cambó —que no hi creia, això segur—, era evident que algú l'havia de fer aquesta feina, ja que Cambó ho volia, i d'això, en part, podia dependre el futur de la Fundació Bernat Metge en la que sí que creia, per la seva altra vessant.

Certament, Riba ja ho sabia, Cambó s'equivocava. Allò que pretenia no anava enlloc, ni per a ell mateix, i la Catalunya que havia de projectar-se cap al futur des dels anys 20 i 30 no era la que Cambó pretenia.

Per això, vist que l'havia de fer, va endegar aquella llarga feina amb un cert escepticisme, sí, però amb l'esperança matisada que el camí que seguís podia ser útil, però d'una manera ben diferent a com s'ho havia plantejat Cambó: "La sort de Plutarc, diu Riba al final de la introducció al primer volum¹¹, va lligada amb la mateixa de l'Antiguitat clàssica: sempre que aquesta renaixerà en l'interès dels homes, el testimoni potser més complet i més apassionat del seu ideal ètic tornarà a seduir i a influir. Ara, fer sobre aquest punt presagis en un temps en què els principis de l'autoritat i el concepte mateix de la llibertat estan en dramàtica revisió, en què la set de justícia —repreñ, amb intenció, segurament, l'expressió de Rucabado— tortura tantes consciències, individuals i col·lectives, en què l'individu ha de cercar en l'acció i l'energia audaç l'oblit d'haver-se retrobat sol, si no apallassat, en-

¹¹ *ibidem*, pàgs. xxxvi-xxxvii.

mig de l'univers: i això en un país, com el nostre, que no torna dels clàssics —com ho feien els altres que Cambó volia emular— sinó que hi va, —tot presagi, doncs, sobre una possible influència popular del que hi ha d'etern en les *Vides Paral.leles*, s'entremesclaria per força amb desig, i no valdria com a presagi”.

Efectivament, ni l'ambició de Cambó fou acomplerta, per sort, ni el desig de Riba tampoc, per desgràcia. Tot plegat, doncs, per allò que d'utilitat havien de tenir les *Vides Paral.leles* en català, potser sí que foren uns anys i uns esforços malaguanyats. Això no vol dir, però, que aquesta obra no sigui, com deia al principi, un tresor —potser una mica dolorós— per a les nostres biblioteques.